

סוכה ו4 מינים

מדוע לא נהגו?

מבוא

'בַּעַל מִצֵּלַת' – חג הצל – הוא שמו הנפוץ של חג הסוכות בביתא ישראל. לחג שמות נוספים, שכמעט ואינם בשימוש: 'בַּעַל תַּפְּשֻׁחַת' – חג השמחה; 'בַּעַל מַחְלוֹת' – חג המחולות; 'אֲדָס בְּרָקָן' – אור הסוכה וגם השם הכללי 'קְדוּשַׁת' – קדושה. החג נחוג במשך שמונה ימים, מהיום ה-15 בחודש השביעי ועד היום ה-22 בחודש. בדומה לפסח, היום הראשון והיום האחרון היו ימי חג האסורים במלאכה, והימים שביניהם היו ימי מנוחה ושמחה, שבהם אמנם לא יצאו לעבודות השדה אך גם לא נמנעו ממלאכות שוטפות של משק הבית. בחג זה הודגשו במיוחד השמחה, האחוה והרעות. במשך שמונת ימי החג הרבו בביקורים הדדיים בין קרובי משפחה וחברים, נהגו להתארח זה אצל זה, להאריך יחד בסעודות ולתבלן בדברי תורה, אגדות ומשלים. לעתים נשאו האורחים ללון בבית המארחים, שהרי ממילא איש אינו יוצא לשדה בימי החג. במהלך החג התכנסו לתפילות חג מיוחדות במסגיד שכללו תפילות קבועות שנאמרו בכל שבת וחג ותפילות מיוחדות לחג הסוכות. נהגו להביא למסגיד את ביכורי הירקות שהבשילו בעונה זו: תירס, פלפל, אפונה, שעועית, עדשים ופול. יבול התבואה העיקרי, הַטָּף, טרם הבשיל בעונה זו, אך היו שהביאו שעורה וחיטה שהקדימה להבשיל. הקייס בירך על הביכורים, טעם וחילק לבני עדתו. קייסים רבים נהגו לתת את חלקם בביכורים לעניים.

לפי מנהגה הקדום והמקורי של ביתא ישראל, לא בנו סוכות. נהגו לקחת כפות תמר, ענפים של עצי זִיגְבָה (תמונה 25) וקָהָה כדי לקשט בהם את המסגיד. העדויות על בניית סוכה בסמוך למסגיד, כסוכה מרכזית לכל בני הכפר, הן כנראה תוצאה של השפעות יהודיות מאוחרות, מראשית המאה העשרים ואילך. הבאת מנחות מיבולי העונה אל המסגיד כמתנה לקייס, היא שעמדה במרכז החגים, ובמיוחד בחג הסוכות, סוף החורף, שבו הבשילו יבולים רבים. גם לקיחת ארבעת המינים כמצווה בפני עצמה לא נהגה בביתא ישראל. על כך העיד כבר במחצית המאה ה-19 הקייס הגדול, הנזיר אבא יצחק, בתשובותיו לד'אבדי (תשובות אבא יצחק, עמ' 237): בעניין ארבעת המינים. פה אין לנו את הפירות ואיננו מתחשבים בציוויים אלו. רק לוקחים כפות תמר וענפים של זִיגְבָה ושל קָהָה.

הדיון נסוב על הסיבה להיעדר קיום מצוות 4 מינים וסוכות בעדה. הדיון מעמיק בצדדים החקלאיים – ארץ ישראלים של חג הסוכות בתורה וזיקתו למקדש. כמו כן מנסים לעקוב מה בדיוק היה מנהג העדה באתיופיה והאם קיימו את המצוות באופן חלקי, והאם ההעדר נבע מתוך בחירה או הכרח.

הדעות:

1. **אלו מצוות התלויות במקדש:** ביתא ישראל ראו בסוכות זיקה ברורה למקדש ורק חז"ל הרחיבו קיום מצווה זו לגבולין ואף לחז"ל.
2. **עקב נדירות הצמחים באתיופיה:** נדירות הצמחים המצוינים בתורה השכיחו את המצוות הסוכה ו4 המינים ממסורת הקהילה שנהגה לבנות רק זכר לסוכה לצד המסגיד. קייסים עצמם העידו שלא בנו סוכות שהרי ישבו בסוכות כל ימות השנה.
3. **קיימו אותה אחרת:** כמפורש בספר נחמיה בנו את הסוכות מ4 מינים מסויימים ולא הניפו אותם בנפרד כדברי חז"ל.
4. **מהסתייגות ממנהג הנוצרים:** יש המציינים מנהג נוצרי בתקופת הפסח באתיופיה להתפלל עם הדיס בקריאת. ייתכן שמנהג זה גרם להסתייגות הקהילה ממצוות 4 מינים.

הדיון:

עמדה 1: אלו מצוות התלויות במקדש: (אורי זיו)

כידוע מצוות סוכה וארבעת המינים לא נהגו בביתא ישראל. עניין זה נידון בפרק מיוחד בספר "חג ומועד בביתא ישראל" (עמודים 153-158) ועיקרו של הנימוק שם הוא שיש קשר חזק בין מצוות אלו לבין ירושלים ובית המקדש ולכן הן לא התקבלו במנהג העדה.

אבקש להוסיף ולהרחיב את הטיעון ואשמח לשמוע את דעתם של בני הקהילה וחברי הקבוצה.

ייתכן שכל המצוות החקלאיות שנצטוונו עליהן בחג הסוכות הן מצוות התלויות בארץ. דבר זה ניתן לדעתי ללמוד מפשט הכתובים שבויקרא (פרק כג פסוקים לג-מג).

(1)האם הסבר מעין זה היה ידוע בקרב בני העדה?

(2)האם ידוע לנו ממקורות קדומים אחרים ואולי אף מספרות חז"ל שמצוות אלו לא נהגו - או לא תמיד נהגו - בחו"ל?

להלן פירוט הפסוקים שעליהן אני מבסס את ההשערה:

התורה מבחינה באופן ברור בין איסור המלאכה וחובת הקרבת הקרבן, לבין מצוות סוכה וארבעת המינים שהן במהותן מצוות חקלאיות:

חג הסוכות כ"מקרא קדש" וכיום הקרבת קרבן

{לג} וידבר ה' אל משה לאמר: {לד} דבר אל בני ישראל לאמר בחמשה עשר יום לחדש השביעי הזה חג הסוכות שבעת ימים לה': {לה} ביום הראשון מקרא קדש כל מלאכת עבודה לא תעשו: {לו} שבעת ימים תקריבו אשה לה' ביום השמיני מקרא קדש יהיה לכם והקרבתם אשה לה' עצרת הוא כל מלאכת עבודה לא תעשו: {לז} אלה מועדי ה' אשר תקראו אתם מקראי קדש להקריב אשה לה' עלה ומנחה זבח ונסכים דבר יום ביומו: {לח} מלבד שבתת ה' ומלבד מתנותיכם ומלבד כל נדריכם ומלבד כל נדבתיכם אשר תתנו לה':

חג הסוכות כחג חקלאי

{לט} אך בחמשה עשר יום לחדש השביעי באסףכם את תבואת הארץ תחגו את חג ה' שבעת ימים ביום הראשון שבתון וביום השמיני שבתון: {מ} ולקחתם לכם ביום הראשון פרי עץ הדר כפת תמרים וענף עץ עבת וערבי נחל ושמחתם לפני ה' אלהיכם שבעת ימים: {מא} וחתמתם אתו חג לה' שבעת ימים בשנה חקת עולם לדורתיכם בחדש השביעי תחגו אתו: {מב} בסלת תשבו שבעת ימים כל האזרח בישראל ישובו בסלת: {מג} למען ידעו דורתיכם כי בסלות הושבתי את בני ישראל בהוציא אותם מארץ מצרים אני ה' אלהיכם:

ביאור:

באסףכם את תבואת הארץ - המצווה חלה בסמוך לאסיף התבואה בארץ ישראל.

ושמחתם לפני ה' אלהיכם - בבית המקדש (כפי שמוכח בהרחבה ב"חג ומועד בביתא ישראל").

כל האזרח בישראל ישובו בסלת - אזרח תרגומו "יציבא" (אונקלוס), דהיינו: תושב קבע, ההפך מ"גר", כפתגם הגמרא (עירובין ט א): "יציבא בארעא וגיורא בשמי שמיא?" וכמשמעות העניין גם בשפה בימינו.

השימוש במילה "אזרח", שהוא לא נפוץ בתורה, מדגיש שחובת הסוכה היא עבור תושבי קבע בישראל - הם אלו שנדרש מהם לצאת מביתם לדירת עראי (כפי שמבאר הכל' יקר [בקישור הזה](#)). אולם מי שאינו "אזרח בישראל", מצוות הסוכה פחות רלוונטית עבורו.

קושיה:

מצוות סוכה כן נהוג...
(הרב אברהם מברטו)

תמיכה:

הטיעון הזה טעון לדעתי דיון וויכוח פילוסופי שלם, כיוון שבכל שאר הגלויות (לפחות לרוב) מנהג הקמת הסוכה כן נהג, למרות שבמקור אכן היה מדובר במצווה התלויה בארץ. לדעתי, יש לבדוק האם היו פסקי הלכה רבניים בעניין הנהגת השינוי עקב היווצרות הגולה, במיוחד החל בתקופת המשנה והתלמוד (דהיינו מיד אחרי דיוני מרד בר כוכבא ביד' הרומאים. לדעתי, פשוט בני ביתא ישראל שחיו באתיופיה והרבה שנים היו מנותקים משאר הקהילות פשוט לא שמעו על פסקי הלכה שכן קבעו מצווה לבנות סוכה גם מחוץ לגבולות ארץ ישראל).

לרב אברהם מברטו.

המנהג להקים סוכה ליד המסגיד הוא כנראה מנהג מאוחר שהחל רק בעקבות השליחים היהודים שהגיעו לאתיופיה.

מנהג העדה המקורית היה שלא להקים סוכה.

זאב לסלאו ערך שני ביקורים ארוכים באתיופיה, בשנת 1947 ו-1950.
בספרו

Wolf Leslau (trans), **Falasha Anthology**, London 1951

עמ' xxxii הוא כותב שלא בנו סוכות.

וכן בספרה של הגר סלומון, **אתיופיה**, עמ' 335,

וכן בתשובות אבא יצחק בתיאור החג שחל חמישה ימים לאחר כיפור – חג אוהל מועד, עמ' 235 – לא הוזכרו סוכות.

חיזוק להשערה שסוכה ולולב נחשבו במסורת ביתא ישראל כמצוות התלויות בארץ, ניתן למצוא בדברי הרמב"ם והרשב"ם שמצביעים על זיקות סוכה ולולב לארץ ישראל.

ספר מורה הנבוכים חלק ג פרק מג
והנראה לי בארבעת מינים שבלולב, שהם שמחה בצאתם מן המדבר אשר היה לא מקום זרע ותאנה וגפן ורמון ומים אין לשתות,
אל מקום האילנות נותני פרי והנהרות ... ואלו הארבעה מינין ... רוב מציאותם בארץ ישראל בעת ההיא והיה כל אדם יכול למצאם.

רשב"ם ויקרא כג, מג

חג הסוכות תעשה לך באוספך מגרנך ומיקבך ... למען תזכרו כי בסוכות הושבתי את בני ישראל במדבר ארבעים שנה בלא יישוב ובלא נחלה,
ומתוך כך תתנו הודאה למי שנתן לכם נחלה ובתיכם מלאים כל טוב.

(יוסי זיו)

עמדה 2: עקב נדירות הצמחים באתיופיה (דב גולדפאלם)

בעת שליחותי באתיופיה (1976) חקרנו את הקייסים, בין היתר, על מצוות סוכה וארבע מינים. הם ידעו על מצוות ארבעת המינים מתוך הכתובים אולם לא היו בידם ארבעת המינים בפועל.

לגבי הסוכה קבלנו התייחסות מעניינת. "אנחנו גרים כל השנה בסוכות ולכן לא צריכים לבנות סוכה מיוחדת בחג הסוכות" – כך אמרו לנו קייס גטה, קייס ברכיה ואחרים.

קושיא: הרב שמשון לוינגר

במשנה מבואר שבראשונה היה הלולב ניטל במקדש שבעה ימים ובמדינה רק ביום הראשון, ורק אחר החורבן התקין רבן יוחנן בן זכאי שיהא לולב ניטל בגבולין כל שבעה (וכך פירשו חז"ל ש'ולקחתם לכם ביום הראשון' נאמר גם בגבולין, בעוד ש'ושמחתם לפני ה' אלקיכם שבעת ימים' הוא דווקא במקדש שהוא 'לפני ה').

השאלה על מנהג 'ביתא ישראל' יכולה להיות רק על היום הראשון, וביום הראשון הרי צריך 'לכם' שלכל אחד צריך להיות סט ארבעת המינים משלו - מובן שאפשרות זו לא היתה מעשית באתיופיה. אף בשאר הגלויות היו ארבעת המינים רק ביד יחידי סגולה ושאר הקהל יצאו בתורת 'מתנה ע"מ להחזיר' (במידה שהמינים לא נפסלו אחרי נענועם ע"י מאות אנשים...), ולכן מסתבר כדברי הקייסים (שהביא ד"ר גולדפלאם) שהסיבה שלא נהגו בארבעת המינים היתה משום שלא היו מצויים.

ההסבר שמציע אורי זיו, שראו את נטילת ארבעת המינים כדבר התלוי רק במקדש - לא יכול לעזור כאן, שהרי 'ביתא ישראל' עשו 'זכר למקדש' אף בהקרבת קרבנות. ולכן ברור שאף אם נתפסו ארבעת המינים כחלק מעבודת המקדש - היו עושים להם זכר אילו היתה לכך אפשרות מעשית.

תשובה: יקהת רוזן

מצות סוכה היא לא מצוה התלויה בארץ במובנו ההלכתי של המושג. אע"פ שודאי נכון שבמהותה היא חג ארצישראלי והמינים נפוצים בארץ ולא בארצות אחרות והאקלים בארץ מתאים לסוכות משא"כ בחו"ל, והעיקר המהות של סוכה רומזת לבחינת ארץ ישראל ואכמ"ל. הפסוקים שאורי הביא בהחלט מחזקים את הקשר הרעיוני בין סוכות לא"י אך אין להם נגיעה הלכתית לגבי אפשרות להימנע מסוכה וארבעת המינים בחו"ל.

יתכן שבכל זאת זה נתפס כך במסורת ביתא ישראל. אינני יכול לחזק או לשלול סברא זו. אך דומני שהרבה יותר אמיתי ונכון לתפיסה ההלכתית של ביתא ישראל זה לא לחפש דחקים כאלה, אלא פשוט, כפי שכתבו כאן, שהמסורת התפוגגה במהלך השנים וזהו.

קושיא: מאברטו זאגי

מצוות סוכה כן נהגו...

הקשר: מיכאל גטנת טקלה

שאלתי את אבי, והוא ענה לי שאכן היו עושים סוכה, אבל לא כהלכות הסוכה, אלא 4 עמודים ועליהם ענפים ולא היו יושבים או ישנים (אור המקיף).

תשובה: אורי זיו

נכון שמצוות סוכה וארבעת המינים אינם מצוות התלויות בארץ במובנו ההלכתי של המושג, שהרי אנו פוסקים לקיים מצוות אלו גם בחוצה לארץ.

נכון גם שבחוץ לארץ היה קשה לקיים מצוות אלו מסיבות שונות, ובהחלט ייתכן שמצוות אלו התפוגגו עם הזמן כתוצאה מקשיים אלו.

וכן נכון שהתלות במקדש בלבד אינה יכולה להסביר את העובדה שמצווה כלשהי לא תהיה נוהגת (אם כי המושג 'זכר לחורבן' נראה לי שייך יותר לתקופת התנאים שאחרי בית שני. נראה לי יותר שפשוט סברו שכך היא המצווה. "חג ומועד בביתא ישראל" עמ' 74-70).

ועדיין שאלתי במקומה עומדת: האם דבר זה היה מובן לכל שכבות וחלקי העם מאז ומתמיד, או שמא היו בעבר כאלו שסברו שמצוות סוכה וארבעת המינים אינן נוהגות בחו"ל עד שבאו חז"ל והכריעו את הדברים כפי שהם כה ברורים לנו כיום?
המשנה והגמרא שהביא הר' שמשון מדברים על חובת קיום המצווה ב"מדינה" "כלשון המשנה (בסוכה) וב"גבולין" "כלשון הגמרא (בסוכה). האם תמיד היה ברור שהכוונה היא גם ל"חוצה לארץ" "כביטוי המשנה בקידושין א ט) או שדבר זה נתברר רק לאחר חורבן הבית השני?

במידה ויתברר שיש מקום לשער שהיו זמנים שבהם העניין לא היה מובן כמו היום, אזי ניתן להוסיף זאת כהסבר אפשרי למה שנהגו בביתא ישראל (גם אם לא ההסבר האפשרי היחיד).

קושיא: הרב שמשון (תיאור מצוות סוכה בספר היובלים לא מסביר את מנהג העדה)

על כל פנים, בספר היובלים פרק טז מודגשת חגיגת הסוכות ע"י ישראל 'לחוק עולם בדורותיהם לכל ימות עולמים ושנים, ואין לחג הזה קץ הימין, כי אם לעולם נועד על ישראל כי יעשו אותו, וישבו בסוכות ויענדו עטרות ציץ על ראשם. וכאשר יקחו ענף ערבה עבות מן הנחל, ככה לקח אברהם לולבי כפות תמרים ופרי עץ הדר ויסוב ביום עם הענפים את המזבח שבע פעמים ביום ובבוקר הליל והודה לאלקיו על כל בשמחה'. (הלשון ע"פ ס' היובלים שבאתר 'דעת').

משמע מלשון ס' היובלים הבדל בין מנהגם של ישראל, שלגביהם נזכרה ישיבה בסוכות, ענידת 'עטרות ציץ לראשם' ולקחת 'ענף ערבה עבות מן הנחל', לבין מנהגו של אברהם שלקח 'לולבי כפות תמרים ופרי עץ הדר' והקיף בהם את המזבח.

נראה שבעל ס' היובלים הבין שדי לדורות בלקיחת 'ענף ערבה עבות מן הנחל', ואלוה הוא מוסיף ענידת 'עטרות ציץ על ראשם'. את אלה היה לכאורה ניתן לבצע גם בתנאי אתיופיה, ובכל זאת לא עשו זאת 'ביתא ישראל'. גם מכאן נראה שלא ס' היובלים היווה את המקור למנהגי 'ביתא ישראל'. וכמו לגבי הלוח, הכירו את ס' היובלים וכיבדוהו, אך לא נהגו כמותו...

עמדה 4: (שושנה בן דור)

כאשר אני שאלתי קסים, הם אמרו לי שבנו דס (סוכה) אחת ליד בית הכנסת לארוחות קהילתיות. לא אמרו לי אם מדובר בנוהג בעקבות המפגש עם היהדות בשאר העולם או לא, אז אינני יכולה לחוות דעה בנושא. מעניין שבחרו לבנות כפי שבנו, מה שמתיישב עם הנוהג לעשות סעודות קהילתיות בשבת ובערב פסח, בהנחיית הקסים. בעניין ארבעה מינים, רשום

לי באיזה מקום מהם הצמחים שהכירו מתוך הרשימה ומה לא. אמרו לי שבנו את ה"דס" מענפים של אותם הסוגים שכן הבינו מהם, מה שדומה לספר נחמיה. פרשו את "פרי עץ הדר" לא כפרי עץ ספציפית, אלא מילולית, כפירות מובחרים, יהיו אשר יהיו.

אם כן, משום משמדובר במה שנראה בהחלט פירוש מקומי של הפסוקים, נראה לי שיש לקבל שלפחות חלק מהדברים נעשו על פי מסורת עצמאית.

עמדה 5: בפסח הנוצרים באתיופיה נהגו להכין תכשיטיים מעלי הדס וקראו להם *hossana*

לפני שנתיים הייתי באדיס אבבה בתקופת חג הפסחא של הנוצרים וראיתי הרבה אנשים עונדים כתרים וטבעות עשויים מעלי דקל מהלולב. שאלתי את אחד האנשים לפרש התכשיטים ואיך קוראים להם. הוא ענה ששמם הוא הוסנה - *hossana*. שאלתי אותו מה המשמעות של המילה הוא ענה שזה בגעז ואינו יודע. הוא הפנה אותי לפרח כמורה צעיר דובר אנגלית והוא הסביר לי שהמשמעות של המילה *hossana* באנגלית זה *save us*. כמוכן שעבורי האסוציאציה היתה להושע נא.

תגובה: שושנה בן דור

מעניין מאד. המילה להצלה בגעז היא "רדא", (בעצם: עזר) ממה שזכור לי כרגע ויש גם מילים אחרות. אבדוק בתפילות לאחר החג. "הושע" או "ישע" איננו מילה בגעז. אך במילון הגעז של לסלאו, הוא מציין את "הושענ" לפי אותיות בגעז, אך ורק כטקס ביום הראשון של הדקלים, שבוע לפני הפסחא הנוצרית וגם מציין שמדובר במילה השאולה מעברית. איך קרה? ממת? שאלה מעניינת למחקר.

תגובה: מאיר בר אילן

המלה, או מוטב: המלים, 'הושע-נא' בצורה זו מצויות בברית החדשה M. R. E. Masterman, 'Hosanna', New Catholic Encyclopedia, New York: McGraw Hill, 1967, VII, p. 153. ראשוני הנוצרים אימצו את מנהגי התפילה של אבותיהם [קרי: אבותינו] והיו שרים ומתפללים הושענות.